

УДК: 349.414

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.14>

СУЧАСНІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ, ПОШКОДЖЕНИХ ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Бухова Д.М.,
студентка 1 курсу магістратури
факультету прокуратури
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
e-mail: d.m.buhova@nlu.edu.ua

Бухова Д.М. Сучасні правові проблеми відновлення земель, пошкоджених внаслідок військових дій.

Воєнні дії вчинили глобальний негативний вплив на землі та ґрунти України в цілому, ставши причиною їхнього масового забруднення та деградації. Щоденні авіаудари та обстріли залишають після себе глибокі вирви, у ґрунт і підземні води потрапляють важкі метали від снарядів та військової техніки, у ґрунтах знижується водопроникність, витісняється кисень, порушуються біохімічні та мікробіологічні процеси, величезні території випалені пожежами. Крім того, Україна є найзамінованішою країною у світі. Зазначений перелік, на превеликий жаль, не є вичерпним. Відновлення українських земель та ґрунтів є одним із пріоритетних завдань у післявоєнний період, оскільки від цього залежить не лише екологічна безпека держави, але і її економічна стабільність та розвиток.

Враховуючи масштаб проблем, які постали перед Україною, необхідно застосувати комплексний підхід, що включатиме правове, технологічне та організаційне забезпечення відновлення земель. Важливими етапами цього процесу є оцінка ступеня пошкодження, створення ефективної методології відшкодування шкоди, використання сучасних технологій, розробка та впровадження нових нормативних актів, що регламентуватимуть процедури відновлення земель, а також встановлення чітких стандартів щодо якості ґрунтів.

Україна також має врахувати досвід інших країн у відновленні земель після військових конфліктів, зокрема тих, що застосовували інноваційні підходи та сучасні технології для відновлення ґрунтів. Це допоможе впровадити найкращі практики та методи відновлення, які забезпечать ефективне та швидке відновлення земель. Міжнародна співпраця і підтримка будуть відігравати важливу роль у цьому процесі, адже проблема відновлення земель та ґрунтів, пошкоджених війною, є не лише внутрішньою справою України, а й викликом для всієї світової спільноти. Успішні приклади відновлення земель в інших країнах демонструють готовність та здатність України впоратися з наслідками війни та забезпечити стійкий розвиток у перспективі, що є пріоритетним завданням, від якого залежить майбутнє України. Врахування екологічних, економічних та соціальних аспектів у процесі відновлення дозволить не лише відновити родючість земель, але й створити умови для сталого розвитку та процвітання країни.

Ключові слова: відновлення земель, охорона земель, відновлення ґрунтів, забруднення ґрунтів, використання земель, землі сільськогосподарського призначення, земельні правовідносини, землекористування, право власності.

Bukhova D.M. Modern legal problems of restoration of lands damaged as a result of military operations.

Military actions have had a global negative impact on the land and soil of Ukraine as a whole, causing widespread contamination and degradation. Daily airstrikes and shelling leave deep craters, heavy metals from shells and military equipment penetrate the soil and groundwater, soil permeability decreases, oxygen is displaced, biochemical and microbiological processes are disrupted, vast areas are scorched by fires, and the risk of toxic waste emissions from industrial enterprises is temporarily

occupied territories of Ukraine increases. Additionally, there is massive flooding of closed and war-damaged mines. Furthermore, Ukraine is the most mined country in the world. Unfortunately, this list is not exhaustive. The restoration of Ukrainian land and soil is one of the priority tasks in the post-war period, as it affects not only the ecological safety of the state but also its economic stability and development.

Given the scale of the problems facing Ukraine, a comprehensive approach is needed, including legal, technological, and organizational support for land restoration. Important stages in this process are the assessment of the degree of damage, the development of an effective methodology for damage compensation, the implementation of modern technologies, the development and implementation of new regulations governing land restoration procedures, and the establishment of clear standards for soil quality.

Ukraine also needs to take into account the experience of other countries in land restoration after military conflicts, particularly those that have applied innovative approaches and modern technologies for soil rehabilitation. This will help implement the best practices and restoration methods, ensuring effective and rapid land recovery. International cooperation and support will play a crucial role in this process, as the issue of restoring land and soil damaged by war is not only a domestic matter for Ukraine but also a challenge for the entire global community. Successful examples of land restoration in other countries demonstrate Ukraine's readiness and ability to cope with the consequences of war and ensure sustainable development in the future, which is a priority task on which Ukraine's future depends. Considering environmental, economic, and social aspects in the restoration process will allow not only to restore soil fertility but also to create conditions for sustainable development and prosperity of the country.

Key words: land restoration, land protection, soil restoration, soil pollution, land use, agricultural land, land legal relations, land use, ownership.

Постановка проблеми. Війна в Україні призвела до масштабного забруднення та деградації земель і ґрунтів, що зі свого боку загрожує екологічній безпеці та економічній стабільності країни, саме тому першочерговим завданням у післявоєнний період буде відновлення земель та ґрунтів, пошкоджених внаслідок воєнних дій. Цей процес вимагає застосування комплексного підходу, який включатиме розробку ефективних правових норм, впровадження сучасних технологій та організаційних заходів, а також активну міжнародну співпрацю.

Метою дослідження є аналіз правових проблем та перспектив відновлення земель і ґрунтів України, пошкоджених внаслідок війни, з метою розробки ефективних заходів для забезпечення їхнього сталого відновлення та розвитку.

Стан опрацювання проблематики. Вітчизняні науковці активно досліджують тему відновлення земель та ґрунтів: Н.С. Гавриш, П.Ф. Кулинич, Т.О. Коваленко, Т.В. Лісова, В.В. Носік, І.В. Ігнатенко, Д.В. Федчишин, М.В. Шульга та інші присвятили свої дослідження зазначеній тематиці. Водночас з початком повномасштабного вторгнення зазначена проблема набула більших масштабів та потребує дослідження саме в контексті пошкодження земель та ґрунтів внаслідок війни.

Виклад основного матеріалу. Недаремно довілля називають мовчазною жертвою війни. Воєнні дії в Україні з 2014 року вчинили безпрецедентний негативний вплив на навколишнє середовище. Українська влада неодноразово звертала увагу міжнародної спільноти на катастрофічний вплив воєнних дій на екологію. Під час саміту G20 Президент України зазначав: «ми повинні знайти спільні відповіді на всі екологічні загрози, створені війною. Без цього не буде повернення до нормального стабільного життя, а відлуння війни буде ще довго зберігатися – у вибухах мін, які будуть забирати життя дітей та дорослих, у забрудненні води, ґрунтів, атмосфери» [1]. Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України повідомляв, що станом на 7 грудня 2022 року збитки українському довкіллю від війни перевищили \$38 млрд, і ця сума може збільшитись після деокупації всієї території нашої держави [2].

В другому виданні інфографічного дослідження «російсько-українська війна: вплив на довкілля» зазначено, збитки довкіллю України на вересень 2024 становлять \$63 млрд, з яких \$27,9 млрд – збитки земельним ресурсам. Так, наприклад, в період з 24.02.2024 по 13.09.2024 було пошкоджено 20,8 млн кв. м ґрунтів. З них 19,9 млн кв. м – площа засмічених земель, де наявні сторонні предмети та матеріали, та 0,9 млн кв. м забруднених ґрунтів, в яких наявні накопичення речовин,

які негативно впливають на їх родючість та інші корисні властивості. Надзвичайно серйозною є проблема замінування: 30 % території України потенційно заміновано. Для ліквідації наслідків знадобиться до 30 років [3].

Зазначене вище підкреслює, що негативний вплив зазнали землі та ґрунти, оскільки воєнні дії стали причиною їхнього забруднення та деградації. Науковці виділяють чотири види руйнування ґрунтів: механічне, фізичне, хімічне та біологічне. Механічне руйнування пов'язане зі зміною структури ґрунтового покриву, наприклад, внаслідок руху військової техніки, риття окопів, через що втрачаються родючі властивості та зменшується придатність до вирощування врожаю. Фізичне забруднення спричиняє зміну властивостей ґрунтів: вибухи та пожежі не лише призводять до руйнувань, а й порушують температурні режими. До причин хімічного забруднення належить витік палива, потрапляння важких металів від снарядів та військової техніки у ґрунт тощо. Біологічне руйнування – загибель всього живого в ґрунті, як-то мікробіотів, що відповідають за його щільність та родючість [4].

Останнім часом неухильно збільшуються проблеми пов'язані зі збереження земельно-ресурсного потенціалу сільського господарства, спричинені масштабним порушенням земель, забрудненням та деградацією ґрунтів, втратою ґрунтової родючості. Ці проблеми умовно можна поділити на дві великі групи. До яких належать проблеми, пов'язані із: 1) деградацією ґрунтів та втратою ґрунтової родючості внаслідок неправильного та виснажливого ведення сільського господарства; 2) фізичними та хімічними впливами на ґрунти, що призводять до їх порушення, забруднення, підтоплення та інших негативних явищ [5].

Очевидно, що після негативного впливу такого масштабу вкрай необхідним є розробити та впровадити ефективні засоби для відновлення земель та ґрунтів. Першою проблемою, яка виникає в даному контексті, є механізм відшкодування збитків, методика їхнього розрахування та її дієвість. Так, відповідно до Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326, одним із напрямів визначення шкоди та збитків є шкода, завдана земельним ресурсам – напрям, що включає шкоду від пошкодження і знищення родючого шару ґрунту та шкоду, зумовлену забрудненням і засміченням земельних ресурсів [6]. Крім того, з'явились дві нові методики: Методика визначення шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, затверджена наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 167 від 4 квітня 2022 року [7] та Методика визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затверджена наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 295 від 18 травня 2022 року [8].

Водночас існування двох різних методик ускладнює і без того важкий процес. Відсутність уніфікації процедури визначення шкоди та збитків гальмуватиме процеси відшкодування та може стати причиною суперечностей та неточностей. Одним із механізмів розв'язання зазначеної проблеми може бути спільний наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України та Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, яким буде затверджена єдина методика.

Варто зазначити, що Постановою Кабінету Міністрів України від 23.07.2024 р. № 848, яка набере чинності через 6 місяців з дня скасування чи припинення воєнного стану в Україні, було затверджено Порядок проведення моніторингу земель і ґрунтів. Цей Порядок визначає механізм проведення моніторингу земель і ґрунтів з метою своєчасного виявлення зміни стану земель, забруднення і властивостей ґрунтів, оцінки здійснення заходів з охорони земель, збереження та відтворення родючості ґрунтів, попередження впливу негативних процесів і ліквідації наслідків такого впливу [9]. Впровадження цього Порядку є важливим кроком для забезпечення систематичного та ефективного контролю за станом земельних ресурсів. Завдяки цьому можна буде своєчасно реагувати на екологічні загрози, розробляти та впроваджувати необхідні заходи для відновлення та охорони земель.

Проведення в майбутньому ретельної оцінки ступеня пошкодження земель та ґрунтів потребуватиме використання сучасних технологій, таких як дистанційне зондування Землі, дрони та супутникові знімки для картографування пошкоджених земель, вимірювання рівнів забруднення ґрунтів важкими металами, хімічними речовинами та іншими токсичними елементами, а також визначення змін у їхній структурі та властивостях, як-от родючість.

Для забезпечення схоронності сільськогосподарських угідь необхідно систематично проводити їх комплексне обстеження з метою розробки схем використання і охорони земель, впорядкування землекористування, виконання ґрунтозахисних заходів, визначення площ деградованих і малопродуктивних земель, які підлягають тимчасовому виведенню з господарського обігу [11, с. 140]. Як вірно зазначає Т.В. Лісова, однією з форм охорони земель сільськогосподарського призначення шляхом землеустрою є реалізація заходів щодо вилучення з інтенсивної експлуатації деградованих і малопродуктивних земель та їх подальшої консервації. Землеустрій у цій царині є невід'ємним елементом охорони таких земель. Без вжиття заходів землеустрою неможливо визначити, які землі потребують консервації, а також які конкретні заходи необхідно провести для попередження їх деградації, еродованості й малопродуктивності [12, с. 117]. Деградація земель у сучасному сільському господарстві є основною причиною втрати або зниження продуктивності, що спричиняє значні екологічні проблеми та економічний занепад держави. Тому нині, коли захист земель сільськогосподарського призначення є невідкладним завданням, особливо важливим стає наукове обґрунтування економічної оцінки збитків, завданих деградацією земель. Також актуальним є розроблення методів оцінки економічної ефективності сучасних ґрунтозахисних заходів, технологій та їх порівняльного аналізу, щоб визначити найбільш результативні рішення для збереження родючості ґрунтів [13, с. 47].

Крім того, дієві зміни можуть виникнути лише за допомогою науково обґрунтованої, логічно завершеної, кардинально розробленої стратегії розвитку єдиного інформаційного простору, що забезпечить повний взаємозв'язок усіх структурних та функціональних елементів. Створення технологічної геоінформаційної платформи цифрового землекористування потрібно починати з розробки структури розумного землеустрою, яке буде включати питання моніторингу земельних ресурсів, точного землеробства, а також раціонального використання та охорони земель сільськогосподарського призначення з огляду на всеосяжні фактори, що впливають на проєктні рішення [10, с. 30].

Необхідним також є врахування досвіду інших країн. Так, наприклад, під час Першої світової війни було суттєво пошкоджено землі та ґрунти Європи, особливо на території Франції, де відбувалась основна частина бойових дій на західному фронті. Повоєнні території Франції зонували з метою оцінки можливостей їхнього відновлення з урахуванням економічної доцільності. Було виділено три зони: «зелені», там де пошкодження були мінімальними; «жовті» – з важкими, але не критичними пошкодженнями; «червоні» – знищені повністю, території найближчі до фронту. В кожній зоні проводились окремі заходи. Зелена і жовта зони порівняно рано були повернуті в цивільне користування. Червоні зони переважно мали високий відсоток порушень ландшафту, очищувалися лише поверхнево, здебільшого їх просто консервували, проте з часом почали практикувати лісонасадження, що мало позитивний вплив, оскільки озеленення червоної зони на півночі Франції сприяло збільшенню площі її лісів на 11 527 гектарів [14, с. 64].

Водночас В'єтнам для подолання наслідків війни у свій час розробив десятирічний план для відновлення лісів на 3,7 мільйонах акрів безплідних земель, що передбачав посадку 500 мільйонів дерев щорічно. Крім того, в'єтнамці після виводу американських військ створили у кратерах від авіаційних бомб водойми для розведення риб [14, с. 73].

Цікавим є досвід США: землі, забруднені речовинами воєнно-техногенного походження, перебувають у власності Міністерства оборони, це близько 1400 військових об'єктів загальною площею 10 млн акрів. Для того, щоб продати або орендувати землю для певного типу використання, Міністерство оборони зобов'язане виконати різні оцінки ризиків ділянки, щоб визначити відповідні заходи з відновлення залежно від типу та рівня забруднення. Крім того, розпочато процес реабілітації колишніх військових полігонів задля збереження біорізноманіття США. Вони слугують природними заповідниками. 15 % зі 130 великих військових баз, закритих з 1988 року, було перейменовано в національні заповідники дикої природи, якими керує Служба охорони рибних ресурсів і дикої природи США, але право власності на землю залишається у Міністерства оборони [14, с. 59].

Отже, багато країн має досвід відновлення ґрунтів та доступ до передових технологій та методів, які можуть бути корисними для України. Врахування та впровадження іноземного досвіду може підвищити рівень довіри міжнародної спільноти до процесу відновлення в Україні. Це сприятиме залученню інвестицій та підтримки з боку міжнародних партнерів.

Висновки. Відновлення земель та ґрунтів України, пошкоджених внаслідок війни, є комплексним та багатогранним завданням, яке вимагає системного підходу та координації зусиль на

національному та міжнародному рівнях. Важливими етапами цього процесу є оцінка ступеня пошкодження, розробка ефективної методології відшкодування шкоди, впровадження сучасних технологій відновлення земель та ґрунтів та врахування іноземного досвіду. Забезпечення стійкого розвитку та відновлення земельних ресурсів є пріоритетним завданням, від якого залежить майбутнє України. Врахування екологічних, економічних та соціальних аспектів у процесі відновлення дозволить не лише відновити родючість земель, але й створити умови для сталого розвитку країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мертві землі: війна в Україні прямо зараз знищує ґрунти. Наслідки катастрофічні, але шляхи спасіння існують. *BTU*. URL: <https://btu-center.com/publication/2022/mertvi-zemli-viyna-v-ukraini-pryamo-zaraz-znishchu-grunty-naslidki-katastrofichni-ale-shlyakhi-spasi/> (дата звернення: 18.11.2024).
2. «Випалена земля». Як війна впливає на екологію півдня України? *Радіо свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-viyna-pivden-ekolohiya-spalena-zemlya/32191731.html> (дата звернення: 18.11.2024).
3. Російсько-українська війна: вплив на довкілля. *Top Lead*. URL: <https://www.topleadprojects.com/ukrainian-war-in-ua-environment-2024> (дата звернення: 18.11.2024).
4. Як війна впливає на родючість ґрунтів та якість їжі? *Екодія*. URL: <https://ecoaction.org.ua/vijna-vplyvaie-na-grunty.html> (дата звернення: 18.11.2024).
5. Ігнатенко І.В. Актуальні правові проблеми формування екологічно орієнтованого землекористування як складової стратегії сталого розвитку. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 121–127.
6. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.11.2024).
7. Методика визначення шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану. Затверджено наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 4 квітня 2022 року № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text> (дата звернення: 18.11.2024).
8. Методика визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України 18 травня 2022 року № 295. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0586-22#Text> (дата звернення: 18.11.2024).
9. Порядок проведення моніторингу земель і ґрунтів: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 року № 848, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-2024-p#Text> (дата звернення: 18.11.2024).
10. Ігнатенко І.В. Правові питання забезпечення землеустрою як напрямку удосконалення сільськогосподарського землекористування. *Правова позиція*. 2022. № 1 (34). С. 28–32.
11. Fedchyshyn D., Ignatenko I., Bondar O. Legal provision of food security and rational land use in organic production in Ukraine in the context of European integration: monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022, 250 p.
12. Лісова Т.В. Землеустрій як засіб охорони та відновлення земель сільськогосподарського призначення. *Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі*: зб. тез наук. доп. (м. Харків, 13 червня 2014 р.) / за ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. Х.: Оберіг, 2014. С. 117-118.
13. Fedchyshyn D., Ignatenko I., Shulga M., Danilik D. Legal problems of rational use and protection of agricultural land in Ukraine. *Justicia*. 2022. Vol. 27. № 41. P. 43–52.
14. Забруднення земель внаслідок агресії росії проти України / О. Голубцов, Л. Сорокіна, А. Сплодитель, С. Чумаченко. Київ: ГО «Центр екологічних ініціатив «Екодія», 2023. 154 с.